

Amagerkoner bringer bær til torvs. Tegning af F. Lund i Folkekalender for Danmark, 1861.

sml. s. 156. – Hindbærrene modnes samtidig med rugen (Stevns; 13).

LITTERATUR: (1) 950 169; 495 4, 663; (2) 697 338; (3) 73 130; (4) 880 1809,125f; (5) 760 280,380; (6) 1014 32,1939,46; (7) 142 206 (1925); (8) 296 47, 1931,451; (9) 571 1790, 290; (10) 634 13408 og 16647 (Sønderj. o. 1880), 12129 (Himmerl. o. 1900); (11) 634 19701 (Rold skov); (12) 996 1954,103; (12b) 243 13. hft., 1967, 160; (13) 699b 49.

ANVENDELSE AF BÆR OG BLADE

Hindbær syltes, anvendes til vin, saft og »hindbæreddike« (1806ff; 1); de vilde hindbær benyttes mest til saft – »man sagde altid, at man kunne smage skoven, når der om vinteren blev spist rødgrød af hindbærsaft« (Vendsyssel o. 1890; 2).

Det er nu en af de vigtigste havebærfrugter, som sælges til konditorer, likør- og konservesfabrikker og anvendes privat til marmelade, syltetøj og saft; hindbærvand (destillat af knuste bær) bruges i likører, og hindbæreddike til læskedrikke (3).

Simon Paulli 1648, 338f: en hindbærkrydret vin gør lystig og glad, styrker hjertet, modvirker gift; drikkes den om aftenen, kommer man om morgen til at svede »og bevares således for mange sygdomme«; for store portioner virker

dog berusende. På apotekerne tilberedes en hindbærsirup og en endnu bedre hindbæressens. Destilleret vand af bærrene stiller koldfeber (malaria). Svamp vædet med hindbæreddike er meget nyttig at lugte til i pesttider.

Frugten anføres i farmakopeen 1772; de tørrede blade sælges på nogle apoteker, bærrene er bestanddel af middel mod blæresten (1700-t) og røgelse for tandpine (4). Hindbærsuppe indgives mod »forkørelsens git« (5). Bærrene køler og er mildt afførende (1806ff; 6), de kan spises for bændelorm (7). Bladene indgik i klog mands råd for sukkersyge (8). På NFyn samlede børn hindbær til apotekerne (9).

Bladene kan bruges som teerstatning (10). Man har på heden ved He lavet simple staldkoste af risene (o. 1860; 11). Dreng bruger ofte de rette årsskud som flitsbuepile; børn tørrer næsen med bladene, den filtede underside »tager bedre ved« end oversiden (12).

LITTERATUR: (1) 698 1806,490 og 1821,560; (2) 634 12054; (3) 599b 1, 478; (4) 488o 37,272; (5) 328/1,205,213; (6) 398 1806,490; 32 1856,52; (7) 408 1854,44; (8) 455 19/3 1960; (9) 760 280; (10) 712 70f; (11) 342 44,1950,58; (12) 730d 17f.

PROSA OG POESI

I krattet duftede hindbær med en ny finere sødme end nogen skov før havde kendt, den nordiske sommers dulgte og rige inderlighed (a); (bærrene), de har gemt denne solede stund i deres aroma, sommerens sjæl (b) *Johannes V. Jensen* (1). Skovhindbæret ... dets smil er varmt og roligt, dets kys er fuldt af sødme og dvælende. *Kaj Munk* (2).

Dine søde hindbærlæber, · din kolde blæstkind mod min *Frank Jæger* (3). Tag et regnvejrssødet hindbær, · bryd dets småle stængelbånd. · Som en kattepote rør' det · i sin kærlighed din hånd *Mogens Garde* (4).

LITTERATUR: (1) a 433d 277; b 433s 92; (2) 616d 19; (3) 456 184; (4) 294b 52.

Brombær, *Rubus fruticosus*

De nedliggende eller buekrummede grene er besat med talrige store og små barktorne, blomsterne hvide eller blegrøde, de velsmagende »bær« glinsende sorte. Alm. på gærder, i skove og krat.

Brombær o. 1450ff, også *brambær* (1529 bremleris, 1533 brymleber, 1561 brembær, 1618

brimbær, m.fl. former), *bram* begyndelsen af 1400-t; beslægtet med højtysk *brama* og angelsaksisk *bremel* om tornede buske. I gamle stednavne: Bremholm 1385ff NLangeland, 1542 Angel, Brambær (-eng) 1697ff og Brombærhøj 1716ff, Bremermose, -hus, -røgel Fyn, Bræmle-vænget Langeland. – Brombærranker med bær i våbenskjold for slægten Braem til Gjessing-gård, adelspatent 1713 og 1731.

Bjørnebær 1546ff, NJylland, NSjælland med uvis oprindelse; *sortbær* 1806ff, ØJylland, *tolbær* Thy 1802ff, Mors 1811ff, til tol = lavt (bevokset) dige, skelfure mellem agre; *agertorn* Ålborg amt 1832, *blåbær* ØJylland, Sjælland, Sejerø, Bornholm, *klasebær* VJylland, *gåsebær* Ålborgene med nedsættende betydning, *rive-torn* og *skrämetorn* (skräeme = rive sig), *kærlighedstorn* (vel ironisk) og *pigtråd* Fyn; *hjorte-bær* Sjælland, *bringbær* Sjælland, Falster, Møn er vel dialektisk sideform til brombær; *byrebær*

NSjælland måske til byrde ø: plantens frugtbarhed; *rimpereve* Møn (reve = ranke), *bissebær* Bornholm måske fordi rankerne løber, »bisser« så langt omkring, *dalbær* Christiansø – dale er her lavninger i klipper.

LITTERATUR: 689 2, 475–78; 999 1802, 73; 495 4, 663; 148 3, 76 og 5, 522; 875 1923, 265.

BÆRPLUKNING, OVERTRO

Frugterne er blevet spist siden oldtiden, men måske mest af børn; i jordlag fra forsvundne landsby (1100–1400-t) i SSjælland blev fundet talrige delfrugtsten (1). O. 1800 gives anvisning på at rydde brombærris på agrene, planten er også i plantager et skadeligt ukrudt og kvæler undertiden kornet, men gør nytte ved at binde flyvesand (2). Hvor der gror mange brombær, findes mergel i undergrunden (3).

Bærrene føres i spandevise til salg i byerne, men

Torvescene fra Højbroplads tegnet af Th. Jensen. Illustreret Tidende 25-1-1863.

byfolk drager også selv ud for at plukke dem (Dybbøl o. 1875; 4). I Kerteminde får personalet hos store købmænd en årlig brombærtur (o. 1900; 5), sml. hassel bd. 1. »Børnene, der kom fra skole, lignede små blodige slagtere i ansigtet og på hænderne, for der er fuldt af brombær i hegnet« Knud Poulsen (6). »Hvor var disse blanksorte bær smukke i et hegnet, når en varm septembersol lyste gennem det« (7): »der er en egen klang over ordet brombær, et pust af skovens tryilleri møder os« (8). Ingenting i verden har en aroma som de første modne brombær – før alle bær på busken er blevet modne! – det er fin mad og ædel vin på én gang Ahton Friis (9); modne brombær, der smager som en høstlig mijød Johannes V. Jensen (10).

Efter mikkelsdag 29/9 er bærrene uspiselige (de får en vammel smag) eller endog giftige, thi om aftenen eller natten smører fanden sine støvler (syvmilestøvler, sko) med dem (11); når fandens hov har strejfet brombærrerne, duer de ikke mere (NJylland; 12), hvor Hellig Mikkel har sat sin fod, er brombærsaften ej mere god (13), efter mikkelsdag vader fanden i dem med sine fedtlæderstøvler (NSjælland; 14), har fanden eller trolden forrettet sin nødtørft på bærrene (Læsø o. 1900; Bornholm; 15), spyttet på dem (Bjørnø; 16); efter nattefrost har fanden tisset på dem (Branderup Sønderjylland o. 1900; 17).

LITTERATUR: (1) 495 4, 663; (2) 675 1, 1797, 209f; 398 1806, 491f; (3) 136 118; (4) 634 12130/2; (5) 634 12162; (6) 730d 17f; (7) 634 19188; (8) 631 28/8 1950; (9) 269 2, 287; 269b 2, 402; (10) 433g 166; (11) 605b 300 (Jyll.); 482b 143; 466b 40 (ØJyll., Fyn); 519 126; 278 1932, 63; 634 16297 (Sønderj. o. 1880); 469 147 (Sønderj.); 449 1949, 23; (12) 107 1961; (13) 116 1/9 1946; (14) 161 1906/23: 11 og 1906/30:13; (15) 634 17923; 449 1949, 23; (16) 634 15760; (17) 634 15446; 854 28, 1975, 44–49.

ANVENDELSE AF BUSK OG BÆR

Brombær bør plantes på flyvesand, hvor de lange rødder dæmper sandflugten (1788; 1). Rankerne bindes om nyplantede træer som værn mod kvæget (1757; 2), de kan bruges som risbrænde, bladene til farvning, barken til garning, trækullene egner sig til krudt (1806; 3). Af bærrene laves syltetøj, vin, vinfarve, eddike (1806; 3); hermed farves æble- og pæremós (4); de giver saften til brombærsuppe med melklumper eller grød (Sønderjylland; 5), man får den ved at hælde kogende vand flere gange over bærrene (Rinkenæs o. 1880; 6). Brombærsyltetøj

serveres til pandekager og sødsuppe (Langeland), altid til pandekager og blodpølse (MFyn) (7), kødretter (Skernegnen; 8); kommer folk på »fransk visit«, bliver en skål brombærsyltetøj og småkager stillet frem som en lille forfriskning (Mors o. 1900; 9). Man spiser bærrene med mælk (Vendsyssel o. 1890; 10). Saften nydes nu mest til pandekager og æbleskiver ligesom syltetøjet, der regnes for meget fint, hvorfor bærrene er meget eftersøgt og -spurgt; storfrugtede sorte dyrkes hist og her. Danmark eksporterer brombærvin (11).

Bladene har været benyttet som teerstatning (12), således i Slesvig under 1. verdenskrig (13); afkøget kan tilskættes udtræk af appelsin- eller grapefrugtskal (14).

LITTERATUR: (1) 969 43; (2) 146 1, 220; (3) 398 1806, 491f og 1821, 562; (4) 660b 213; (5) 634 12130 (Dybbøl o. 1875), 13408 (Felsted); (6) 634 16297; (7) 634 12304, 16347; (8) 634 12248; (9) 634 12144; (10) 634 12054; (11) 599b 1, 182; (12) 409 nr. 49, 1891; 914 1, 245 (Røsnæs); (13) 634 13473; (14) 712 70f.

LÆGEMIDLER

Brombækærner og vejbredfrø opblødt i vin indtages for blæresten (begyndelsen af 1400-t; 1). Risenes yderste bladknopper blandes med fuglegræs (Stellaria media) og æggehvide til omslag på røde, smertende øjne (1533; 2).

Henrik Smid 1546ff (3): vindekokt af blade eller blomster stiller diarré og kraftig menstruation, det samme gælder de ikke helt modne bær; tyggede modne bær og saften eller bladene holdt i munden læger dens sår; knuste blade heller sår og bullent hoved, lægges på maven for at stille smerter og læge bylder (3).

Simon Paulli 1648, 337f: afkog af blade og frugter eller saften bruges mod »mundens og svælgets hidigheder, som først begynder i halssen«, for løse tænder, bylder, blodspytnings, diarré; risenes unge kviste og blade er udmærkede til at læge ondartet fnat og skab med.

Brombærolie kogt i vin giver et middel mod tandpine (4), tanden skal gnides med bær og blade (Falster; 5), samme tygges for løse tænder (6).

Kogte brombæblade er et lægemiddel for mange sygdomme (Angel; 7), en te af blade plukket St. Hans aften drikkes mod brystsyge eller tæring (tb), eller patienten får bladene i en pose på brystet (SSlesvig; 8). De rå bær skal være gode mod »mavebetændelse« (Bov Sønderjylland o. 1880; 9), en te af bladene virker urin-

drivende (10); brombærvin drikkes mod lunge-sygdomme, astma, influenza (11). Bladene er sårlægende (Sundeved; 12), fnat bades med af-kog af blade og kviste (13). Lægges bladene i lud til hovedvask, farves håret sort (1648ff; 14).

Bringesurt (brombær?) er blevet anvendt til sårbehandling af heste (15). For kalvekastning tages en ranke med rod i begge ender, nabo skal plante den udenfor stalddøren (Angel; 7).

LITTERATUR: (1) 15 97; (2) 703 82; (3) 841 1577, 99f; (4) 902i 98 (1619); 665g 62; (5) 865 192; (6) 488o 203; (7) 161 1906/23:3294,3305; (8) 228c 70; 877 1,1933,155; (9) 634 12022; (10) 790 1,1941,248; (11) 165 6,1895,143; (12) 161 1906/23:3244; (13) 186 38; (14) 697 338; 186 38 (vandudtræk); (15) 83 113 jf. 116.

TALEMÅDER, VEJRVARSLER

Snerperi forholder sig til dyd, som brombærranker til en rosenbusk: det ene har torne uden roser, det andet roser med torne (1).

Man spiser bærrrene og får på en billig måde fat i (kemikaliet) brom (2). Har brombær vinger? – Nej, men skarnbassen har vinger. – Har skarnbassen vinger? ja, så har jeg ædt skarnbasse (ØJylland; 3). Det må være brombær, sagde fynboen om skarnbassen, han havde hørt, at de var sorte (4).

Står brombærbuskene særligt frodig om efteråret, varsler det en kold vinter (5).

LITTERATUR: (1) 417 1886,292; (2) 783b o. 1870; (3) 934 2055 (1929); (4) 228e 1,389; (5) 65 17/11 1941.

PROSA OG POESI

Brombærgrenen, er den ikke dejlig? Se, hvor solen brydes i de hvælvede småfrugter, som var det i slebne stenkulsfacetter! Og se de halvmodne, dunkelrøde bær, det er jo som de pragtfuldeste granatsmykker! (a); brombærranker med modne, gnistrende bær (b) *Sophus Bauditz* (1). Der findes ikke sortere lakfarve end den i de modne brombær. Der er noget sydlandsk vildt i deres violetrøde, såde saft og samtidig mindelser om vintersyltetøj og stuclun og lange aftener med noget af rigdommen, som blev sanket i hus (2). De vilde brombærrankers pigtrådshegn, de store brede buske med krinoline og ballon i skørterne *Knud Poulsen* (3) – de hvide stjerneblomster, der duftede så sommerligt i gærdet og så ud, som om buskene havde fået øjne, de

er på et øjeblik bleven frugt, mørke, saftige bær, eftersommerens vin *Johannes V. Jensen* (4). Hindbærbusken soled' sine frugter, · og brombærranken gjorde slangebugter *Chr. Richardt* (5). Brombær fletter om skräntens rand ... · en filtret, mørkegrøn ranke *Otto C. Fønss* (6); ved du, når brombærranken · holder dig fast i din flugt – · det er jo brombærtanken · at byde dig blidt af sin frugt! *Johannes V. Jensen* (7), højt og frit har brombærranken · hægtet sine klynger. · I hegnet og krat de struttende · som drueklaser gynger *Ludvig Holstein* (8) – store, sorte bær · bag brede blades broncedybe rødme *Hans Henriksen* (9). Fandt jeg det sorte bær, · hang det blankt og ungt, · vådt af kys fra nats mund, · kvindeelskovs-tungt. · Hvorfor elsked' nat sorte brombær? · · Nats elskerinde har · mørkt og trodsigt bryst. · Brystets sorte brombar · vækker mundens lyst. · Derfor elsker nat sorte brombær. *Tom Kristensen* (10); (til ung kvinde) bliv tung · og svulm som frugterne langs brombærvidjen *Ludvig Holstein* (11); din mund [er] som et brombær, hvis mørke glød · blev modnet ved midsommertid *Poul Ørum* (12).

Hakon Holm (13); Knud Lyhne, *Brombærtid* (14).

LITTERATUR: (1) a 51b 157, b 51c 11; (2) 455 3/9 1954; (3) 730d 126; (4) 433m 64; (5) 766g 66f; (6) 283c 103; (7) 433x 23; (8) 397d 2. udg. 15; (9) 368 20; (10) 492d 32; (11) 397c 96; (12) 994 37; (13) 392b 75,79; (14) 417 nr. 36,1916.

Potentil, *Potentilla*

GÅSEPOTENTIL, *Potentilla anserina*, sender tynede, ofte røde, rodslående stængler langt fra en kort hovedstængel; de finnede blade med talrige takkede småblade er, navnlig på undersiden, beklædt med sølvglinsende hår, de enlige store blomster har 5 guldgule kronblade. Meget alm. ved og på veje, strandbredder og -enge, omkring huse.

Gåseurt 1577ff; Als, Fyn, vel med nedsættende betydning, men refererer også til voksestedet (veje, gårdspladser), hvor gæs færdes; gåseskarn begunstiger dens udbredelse (1814; 1), 1796 gives anvisning på udryddelsen af dette ofte skadelige ukrudt på tørre agre (2). *Grensing* o. 1450–1596, *genserik* 1546–1821, til tysk gänserich om samme plante; *stor røllike* 1546–1848, *gåserøllike* 1692, *stenrøllike* 1800-t, *røllike* Tunø, Lolland, blev før Linné kaldt *Millefolium magnum* 'stor røllike' idet bladene ligner